

բառէն մտիկ կ'ընեն մեր թշուառ երկրին պատմութիւնը: Եւ յետոյ կը տեսնէինք որ կը հեռանային անոնք մեզմէ՝ արիւնսաներկ, կապուտին մէջ:

Իմացանք, ո՞վ քերթողունի, թէ բոլոր այդ ամպերը քեզի պատմած են մեր արիւնսագիր պատմութիւնը:

Ելիր, ո՞վ հայունի, քու հայրենիքէդ կու գանք. տես մեր վտիտ ու տփգոյն ղէմքերը՝ արցունքներէ ակօսուած:

Քու բզկտուած հայրենիքէդ կու գանք, ուր ժամանակաւ արտասուած են հալածուած նախնիքդ, ինչպէս երէկ մերկները: Գիտենք թէ անոնք իբրեւ ժառանգութիւն թողած են քեզ թախիծը. եւ զայն մենք չենք լսիր երգերուդ մէջ, եւ զայն չենք տեսներ քու սեւ աքերուդ մէջ:

Ելիր, հայ քերթողունի, մեզի ուղղէ հայուածքըդ տիտ ու մտածկոտ: Մենք Արարատի արցունքն ենք. հեռու քեզմէ ցօղն երկնքին:

Հայաստանի մարմնացած տիրութիւնն ենք. հեռու քեզմէ արձանն անկնդան:

Կ'ուզենք ապրիլ, ցաւոտ սիրտն ենք հայ ժողովուրդին. կ'ուզենք ապրիլ վառուելու իբրեւ մոմ մը անսպառ. կ'ուզենք ապրիլ լաւու համար. զի դու, ո՞վ քաղցր քոյր, քու արցունքդ տուիր մեզի:

Հ. Մ. ՊՅՏՈՒՆՅԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ ՄԱՍԿԻՆ

Վ. Աղանուրի յիշատակին

Ես իր վերջին տրիւնը նամակն կարդացի.
— «Իմ ողջոյններս կը զըրկեմ հայ որբերուն»:
Վերջին անգամ, սեւ օրերու հիւանդի
Չէր մոռացել եղբայրներին իր սիրուն:
— «Իմ ողջոյններս կը զըրկեմ հայ որբերուն»:

— «Քայց հիւանդ եմ...» . նա գիտէր թէ պիտ' մեռնէ լուսնակի վառ զըրկին մէջ գիշերով [նէր, Պիտ' իրզուէին իր քննարի վառ թելեր, երգած երգերն պիտի լային շիրմին քով:
Նա գիտէր՝ թէ պիտի մեռնէր գիշերով:

Ա՛խ, իր վերջին թախծոտ նամակն կարդացի,
— «Քայց հիւանդ եմ...» . գիտէր մեռնել, այո, Արդեօք գիտէ՞ր իր ճիշտապէս պաշտելի լքայց... Այս աշխարհում հըսկայ արձան է կանգնած:
Օ, Բոյր, արգէն քո Անունն է պաշտուած...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱՊ

Երբ մութը իր տխրութեամբ ու լուսնութեամբ կը ծանրանար Ագ-Հիսարի վրայ, միայնակ կը մնար փոքրիկ Զաքարը իրենց սեւ սենեկին մէջ. Գիշ մը վերջ պիտի գար իր մայրը՝ օրուան աշխատութենէն յոգնած, և պիտի վառէր կանթեղը, Հագի թէ նուազ լոյսը սենեկին մէջ մելամաղձոտ գուարթութիւն մը կը բերէր, Զաքար, ամէն իրիկուն իր մօրը գիւղը կը նետուէր, երկու ձեռքերով ձեռացուցած օղակին մէջ կ'առնէր իր մօրը գլուխը. և անոր համբոյրը իր ճակտին առնելէն ետք՝ կը հարցնէր պարզութեամբ մը.

— Մայրիկ, ես հայրիկ չունիմ:

Մանկամարդ կիներ կրկին կը համբուէր փոքրիկին բերանը, և արցունքները ձգելով այդ անմեղ մանկան դէմքին վրայ՝ կ'ըսէր.

— Ունիս, զաւակս, ունիս...

1900էն վերջ քանի մը տարի, շարունակ, ամէն իրիկուն կանթեղին նուազ լոյսը հանդիսատես կ'ըլլար այս մի և նոյն ցաւոտ պատկերին:

*
**

1895ի սեպտեմբերի 27ին, կէսօրէն ետք՝ դեռատի հարս մը Վարսենիկ իր տանը կից փոքրիկ պարտեզին մէջ երկու ծառերու վրայ ձգած էր ճորտանը, որուն մէջ պիտի քնանար իր նորածինը: Անորաւ նիկ զաւակն էր որ կը գգուէր ան:

Քնացիր, զաւակս, ըննացիր,
Օրորանդ ամբողջ ոսկի է.
Քնացիր, Զաքարս, ըննացիր,
Պիւլպիւլն վերեւդ կայներ է...

Վարսենիկ կ'երգէր փափուկ ձայնով մը, ձեռքի գուլպան հիւսելով, և կ'օրօրէր Զաքարիկը՝ ոտքը ճորտանին չուանին կապած:

Փոքրիկ Զաքարը դադրեցաւ լալէ, և ղեռ վարսենիկ կը շարունակէ իր օրօրը:

Այն միտքը ամբողջ սեւեռած է իր զաւա-
կին վրայ, և չի լսեր այն խուլ գոռում
գոչումները, որ կու գան մարեկու ծառե-
րուն տերեւներուն խշրտոցին մէջ:

Քիչ մը վերջ վարսենիկ իր անոյշ համ-
բոյրը տուաւ Զաքարիկին ճերմակ ճակ-
տին, և անոր կաթնեղէն մարմինը ճան-
ճերէն պաշտպանելու համար՝ սպիտակ քող
մը ձգեց երեսին վրայ:

Վարսենիկ՝ հազիւ թէ զաւկին գլխուն
մօտիկ պիտի նստէր իր ձեռքի գուլպան
հրակելու, յանկարծ ծեր թուրք մը յար-
ձակեցաւ իր վրայ, և ձեռքերը կողերուն
վրայ պրկելով, զայն հրելով դէպ ի տուն՝
ղոնէն ներս ձգեց:

Վարսենիկ ատեն չունեցաւ և չլրցաւ
ալ զլուսն ետին դարձնել, և չտեսաւ ի-
րեն անծանօթ աղտոտ մօրուքի մէջ կոր-
սուած տգեղ դէմքը:

Անդին՝ շուկային մէջ Զարդը սկսած
էր. տեղացի և շրջակայ թուրքեր սուրե-
րով, կացիններով, հրացաններով զինուած՝
կը յարձէնէին հայ խանութպաններուն վը-
րայ, և աստին Վարսենիկին տան մէջ
մանրանկարը կը գծուէր դուրսի մեծ կը-
ռիւին:

Խերուներին կը պաղատէր գետին փռուած՝
տկար Վարսենիկին դիմաց, և իբր թէ իր
կեանքի զթութիւնը կ'ուզէր անկից՝ որուն
դէմքը կը բոցավառէր կատաղութենէն, և
աչքերը կարծես կայծակ կը փայլատա-
կէին:

Պարկեշտ և հաւատարիմ կնոջ անյող-
դող կամքին դիմաց ծեր թուրքը կամաց
կամաց իր քաղցր կարեկցական ժպիտը
վերուց, զայն տխրեցուց, թթուեցուց, և
հահ քիչ վերջ՝ երկու ամպոտ դէմքեր,
երկու կատաղի նայուածքներ իրամու կը
բաղիւին, ու թուրքը՝ հիմակ՝ իր ուժը
կ'ուզէ ձեռք առնել, ոտքի կ'ելլէ և ձեռքը
կ'երկնցնէ գետին ձգելու համար տկար
արարածը:

— Աւետ... կը պոռայ կինը յուսա-
հատօրէն:

Հոն չէր իր սիրելի Աւետը. ան արիւն-
ներու մէջէն փախչելով՝ դէպ ի տուն կը

վազէր, իր կինը և Զաքարիկը պաշտպա-
նելու համար...

Թուրքը իր ջղոտ ձեռքը երկնցուց ու
բռնեց Վարսենիկի ձախ թեւը: Առաջին
սպառնալիքն էր աս:

Վարսենիկ՝ «Մատաղ ըլլամ զաւկիս»,
ըսաւ, և չթողուց որ ծերը իր երկրորդ
սպառնալիքը փորձէր. ան ալ ձեռքը կը-
ցաւ տեղաւորել իր ախոյեանին մօրուքին
տակ. մայրական սէրը, պատիւի պաշտ-
պանութիւնը՝ իր ջղերը զօրացուցին. Վար-
սենիկ իր մատներուն մէջ առաւ ծերու-
նիին նիւսար վիզէն դուրս ինկած խռչաւ-
փողը և սղմեց զայն այն բոլոր ուժովը
որ ունեցեր էր այդ վայրկենին, և բոցա-
վառ աչքերը անոր կարմրացող աչքերուն
ուղղած՝ շուտով գետին տապալեց զայն՝
որ իր դիմաց վայրկեան մ'առաջ ծունկի
եկած էր:

Թուրքը աչքերը անթարթ Վարսենիկին
ուղղած՝ հազիւ կրնար շունչ առնել. փոր-
ձեց ինքզինքը վեր հանել գետնէն, բայց
Վարսենիկի ծունկը կը ճնշէր իր կուրծքը:
Անխօսուն, ակռաները սեղմելով, իր ծուն-
կին և ալ ձեռքին վրայ կը կենդրոնա-
ցընէր ուժը. և քաջաբար ուզեց հանդի-
սատես ըլլալ վաւաշոտ ծերունիին պար-
տութեան: Փանի մը վայրկեան ետք ծե-
րունիին դէմքը կապուտցաւ, բերանը բա-
ցուցաւ և դեռ Վարսենիկ թող չի տար
անոր խռչափողը. ճակտին անոյշ քրտինքի
կայլակները իր թշնամիին աղտոտ մօրու-
քին վրայ կ'իյնային ու գետին կը սա-
հէին, և դեռ Վարսենիկ կը շարունակէ
ուժով անոր կողորդը սղմել և կուրծքը
ճգմել:

Գրեթէ քառորդ մը անցած էր երբ Վար-
սենիկ իր փորքիկ Զաքարին ձայնն առաւ.
և քիչ վերջ ներս մտաւ Աւետ՝ ալ թեւին
վրայ առած զաւակը. Աւետ վստահ էր
թէ իր կինը հոն էր, բայց քանի մը ըսպէ
ան ոչ մի առարկայ կը տեսնէր հոն. սար-
սափի, դուրսի լոյսը գինքն իր անն խա-
ւարին մէջ թողուցին:

— Վեցփաթուկս, Վարսենիկ, պաշտ-
պանութիւնը:

— Զեռքէս չի կրնար ազատիլ, Աւետս, ուժով սղմած եմ կոկորդէն։

Իրարու խօսք չէին հասկնար այդ առաջին վայրկենին. Աւետ ընկալվէր կ'ուզէր դուրսի կոխին համար, որուն անգիտակցէն էր վարսենիկ. և ան կը կարծէր՝ թէ Աւետը իրեն օգնութեան պիտի գար հրազենով։

Վարսենիկ նորէն նայեցաւ իր էրկանը և տեսաւ որ արիւն կը վազէր անոր ձախ թէկէն. և բացազանչեց.

— Արիւն է որ կը վազէ ձեռքէդ։

— Այո՛, ջարդ կայ...

Եւ հիմայ նշմարեց Աւետ՝ թէ իր քաջարի կինը կոկորդ մը կը սեղմէր. ու երբ նա աւելի մօտեցաւ երազի մէջ այլայլածի նայուածքով, Վարսենիկ քաջարար ըսաւ.

— Աւետ, պատիւիս ու սիրոյս զոհն է աս։

Աւետ ձեռքը թուրքին ճակտին վրայ դնելէ ետք վճռեց.

— Ստակած է արդէն։

Եւ երկուքն իրարու պլլուած անխօսուն՝ ուրախութեան արցունքներով մէկմէկ թրջեցին, մինչդեռ փոքրիկ Զաքարը գետնին վրայ կ'արտասուէր։

*
**

Ազ-Հիսարը ջարդուած էր, և բոլոր զոհերը հայերն էին. Աւետ, որ ձեռքէն վիրաւորուած էր՝ քանի մը օր ստիպուեցաւ տուն մնալ։

Չարդէն ետք թեմին առաջնորդը (Ստ. Արքեպ. Բ.) անվեհեր մտած էր իր ջարդուած ժողովրդեան մէջ, օրհնելու արտասուանքով բոլոր հայ զոհերու մարմինները. և ան՝ պատարագով մը երկնքի կը յանձնէր բոլոր այդ նահատակները։

Մի և նոյն օրը մինչդեռ բոլոր քաղաքը իրենց մեռելները, վիրաւորեալները կ'արտասուէին, Վարսենիկ իր Աւետը կ'ողբար։

Նոյն առաւօտը քանի մը ոստիկաններ եկած էին զինքը դատարան տանելու իրբի մարդասպան. Աւետ խոստովանեցաւ՝ թէ ինքն է ծեղ թուրքը սպաննողը. և

ինքնապաշտպանութեան պարագան միայն սա շնորհքը ըրաւ իրեն՝ որ փոխանակ կախուելու՝ տասնեւհինգ տարուան բանտարկութեան պիտի դատապարտուէր։

Այդ արդէն մեծ շնորհք մ'էր հին ընծի մի օրով. Նոյն տարւոյն հոկտեմբերի սկիզբը Աւետ շղթայակապ Պոլիս փոխադրուեցաւ քանի մը ուրիշ հայերու հետ։

Փիշեր ու ցորեկ Աւետի աչքին դիմացն էր այն ահռելի և վսեմ պատկերը՝ որուն մէջ իւր կինը յաղթական կը հանդիսանար. և երբ կը մտածէր թէ իր զարնա-նային կեանքը պիտի խամրէր բանտին մութ պատերուն մէջ, առանց այլ ևս իր քաջարի և հաւատարիմ կինը տեսնելու ու իր սիրասուն զաւակը համբուրելու, այդ մտածութիւնը զառն էր իրեն համար։ Եւ այն էր որ թշուառ երիտասարդը զրկեց չոր հացին ախորժէն, վատոյժացուց զայն, և տասնեակու տարիներու մէջ զինքն ըստուեր մը դարձուց բանտին մութ պատե-րուն մէջ։

Ու օր մը, գեղեցիկ օր մը՝ վճռեց բանտին բժշկը՝ թէ արդէն թոքախտը սպառած է երիտասարդ Աւետին կեանքին իւղը, ու քանի մը օրուան կեանք միայն կու տար։ Այդ օրը 1908ի Յուլիս 15ն էր, երբ արդէն սահմանադրական թուրքիան բոլոր իր բանտարկեալներուն ազատութիւն կը շնորհէր։

*
**

Վարսենիկ սեւեր հագաւ օրերով. թըշուառ կնիշը երկու եղբայրներն ալ ջարդի օրը սպաննուած էին։

Իրեն համար ոչ արեւը կը ծաթէր, ոչ թռչունները կ'երգէին. իրեն միակ սփոփանքն էր նստիլ այն մութ բակին մէջ՝ ուր խղեց իրենց տունը կործանող ծեղը. որ՝ ստէպ իրեն կ'երկնցնէր շղուտ ձեռքը, և Վարսենիկ զրկի զաւակը գետին դրած՝ ոտքի կ'ըլլէր իր պատիւը պաշտպանելու համար. ու յետոյ կը սթափէր՝ «Սիրուականն է» ըսելով։ Հազիւ ամիս մը տեկց

իր ունեցած պաշարը, ամանները դատար-
կեցան և ձմեռը վրայ կը հասնէր։

Վարսենիկ պիտի ընտրէր այդ մութ սե-
նեկին մէջ մեռնիլ՝ եթէ իր ստինքները
չցամբէին Զաքարիկին բերնին դիմաց՝ որ
վարդի կրկոնն էր երկու փուշերու մէջ։

Ի սկզբան ձեռագործով իր օրուան հացը
կը վաստկէր. և տարիներ վերջ ստիպուե-
ցաւ ուրիշներուն քով կամ մետաքսի գոր-
ծարանները աշխատիլ։

Վարսենիկի վառվռուն դէմքը՝ սեւերու
մէջ օրէ օր գունատիլ սկսաւ. իր դրացի-
ներն ալ զայն նշմարեցին. տաժանելի
աշխատութիւնը, իր Աւետը, Զաքարին
ապագան, այս բոլոր ճնշող մտածութիւն-
ներուն մէջ նա կը հալէր ու կը մաշէր։
Յուրտին, կէս գիշերին ան պիտի ելլէր
տաններէն ժամ աշխատելու համար. և
իր սե զգեստներուն դիմաց՝ սպիտակ մե-
տաքս պիտի բանէր...

Վարսենիկ քաշքշեց իր կիսնքը ամբողջ
տասներեք տարիներ՝ առանց օր մը իր յոգ-
նած ու տկար մարմնոյն հանգիստ տալու,
քանի որ ան օրուան աշխատութեամբ պի-
տի կերակրուէր։

Երբոր 1908ի Յուլիսի 11ը Ազ-Հիսա-
րին ալ ծագեցաւ, երբոր Սահմանադրու-
թեան հաստատման լուրը հոն հասաւ,
Վարսենիկ անկողին ինկած էր պաղ քըր-
տինքներու մէջ։

Զաքարիկը արդէն մեծցած դպրոց կ'եր-
թար քանի մը տարիներէ ի վեր։ Յուլիսի
• 15ին իրենց վարժապետը լրագրին սա
լուրը կը կարդար. «Վեհափառ սուլթանը
հրաման հանեց բոլոր բանտարկեալները
ազատ արձակել»։

Զաքար իր շունչը մօրը անկողնին քով
առաւ։

— Մայրի՛կ, Սուլթանը հրաման հանե-
ր է ազատել բոլոր բանտի մարդիկը, Հայ-
րիկս ալ պիտի ազատի, այնպէս չէ։

— Այո՛, այո՛ զաւակս, ըսաւ Վարսե-
նիկ լալով։

Եւ Զաքար իր մօրը նիհար ու գունատ
դէմքին վրայ ուրախութեան զգացում մ'իսկ
չ'նշմարեց։

Եւ ի՞նչպէս հրճուէր ան այդ լուրին
դիմաց, քանի որ կը խորհէր թէ տկար
բազուկները պիտի չկարենային իր մէջ
սեղմել Աւետը...

Որ մը ետք Վարսենիկ իր անկողնին
մօտիկ կանչեց իր զաւակը. մոմ դարձած
շրթներով սառած համբոյրը դրոշմեց անոր
ճակտին և արտասուքով ըսաւ.

— Գնա՛ զաւակս, գնա՛, Աստուած հետդ
ըլլայ։

Զաքար իր քանի մը ընկերներուն հետ
Պոլիս պիտի երթար՝ իր հօրը հետ մօրը
գերկը վերադառնալու համար։

Եւ ի՞նչ հրճուանքով ըրաւ նա իր այդ
ճամբորդութիւնը... Նոր տեսարանները,
նոր քաղաքները, նոր դէմքերը իր աչքին
չէին երևար. Պոլիսը որ կը տեսնուէր հե-
ռուէն, իր գեղեցկութեամբ, իր վիթխարի
շէնքերով, մինարէներով՝ չգրաւեց պատա-
նիին ուշադրութիւնը։ «Հայրիկս պիտի
ազատի, հայրիկս պիտի տեսնեմ»։ աս
էր անոր պատասխանը ամէն անոնց՝ ու-
րոնք իրեն կը մօտենային։

Իզմիտէն մեկնող շոգենաւը Ղաւաթիոյ
քարափը մօտեցած էր իրիկուան դէմ։ Զա-
քարը նոյն գիշերը իր ընկերներուն մօտ
անցուց, և երկրորդ օրը կանուխ՝ Զաքարի
գնաց, ուր բանտուած էր հայրը։ Վսեմ
շէնքը, իր դրան դիմաց փռուող սանդուխ-
ներով՝ վայրկեան մը զուարթացուց պա-
տանին. չէ՞ որ ան հզար անգամ գեղեցիկ
էր իր տնակէն, և չէ՞ որ իր հայրը այդ
փառաւոր շէնքին մէջ հիւրընկալուած էր։

Զաքարիկ հոն իր դժբախտ ընկերակից-
ներուն մէջ կեցած՝ հօրը երենալուն կը
սպասէր։

Ժամ մը վերջ արդէն մի առ մի դուրս
կ'ելնէին նիհար ու գունատ դէմքեր, «Փա-
տիշահըմ չօք եաշա» աղաղակելով. շա-
տերուն ամսուան մը մօրուքը իրենց ծնօ-
տին վրայ. և շատ դիւրին էր ճանչնալը՝
թէ ատոնք տարիներով բանտերու սե պա-
տերուն մէջ նետուածներն են։

Ամէնքն ալ ժպիտ ունէին իրենց դէմքին
վրայ և ժողովողեան ծափերուն դիմաց
թեմեկաւոր կ'ընէին շարունակ։

Ձաքար երեսը ժպտուն՝ աչքերը չորս կ'ուզէր ընել, վայրկեան մ'առաջ տեսնելու համար հայրը. և կը նախանձէր նա բոլոր իր այն հասակակիցներուն վրայ՝ որոնք զուարթութեամբ ցատկելով իրենց հօրը բազուկէն կը կախուէին, և երբեմն դէպ ի բանտը կը դարձնէին դժբերին, ուր հալած ու մաշած էին իրենց հայրը կամ եղբայրը:

Ջաքար՝ իր, իր քաղաքին և հօրը առնէր կու տար ստէպ, քանի որ չէր ճանչնար հայրը. և ո՛չ մէկ դէմք չէր ժպտեր իր աչքերուն դմաց. և բոլոր առնէր որ իր առջէն կ'անցնէին՝ տիրութիւն մը կը թողնէին թշուառ պատանիին վրայ:

Կեցաւ ժամերով քոն խնտուսներու, ծափերու մէջ, և զինքը կիզող արևը քաշուեցաւ իրմէ, ու մնաց պահ մը իր մօտի պալատներուն կէս մէջքէն վեր. ու մէկը գտնուեցաւ վերջապէս՝ որ մօտեցաւ իրեն և հարցուց.

— Ի՞նչ կ'ուզես, զաւակս:

— Հայրիկս կ'ուզեմ:

— Բանտ էր:

— Այո՛, իմ տարիքիս չափ բանտը կեցած էր:

— Անոնք:

— Աւետ:

— Ո՛ր տեղէն:

— Ագ—Հիսարէն:

Եւ իսկոյն այդ բարի հայը բանտապանին գնաց և թարգման եղաւ իր փոքրիկ ազգակցին:

Բանտապանը նորէն հարցուց՝ հայ թարգմանին բերնով.

— Ի՞նչ է հօրդ անունը:

— Աւետ Զ...

— Ո՛ր տեղէն է:

— Ագ—Հիսարէն:

Եւ գնաց տեսրակներուն մէջ փնտռելու այդ անունը՝ բանտին թիւը իմանալու համար:

Քառորդ մը ետք, բանտապանը կրկին երեցաւ, շատ տխուր դէմքով, ուսկից բան մը չհասկցաւ փոքրիկը. և իրարու քանի

մը խօսք փոխանակելէ ետք բարի հայը հոն թողլով փոքրիկը՝ բանտապանին հետ գնաց Աւետը տեսնելու:

Թշուառ երիտասարդը կանթեղի մը նուազ լոյսին մէջ մահուան հետ կը գալարուէր. հանդարտ էր թէև, բայց ոյժ մը կար իր մէջ՝ որով կը դիմադրէր մահուան. պիտի մեռնէր, բայց չէր ուզեր մեռնիլ. հառաչանքներու հետ՝ «Վարսենիկ, զաւակս, կը մեռնի՛մ» կը կրկնէր ստէպ, և նիհար ձեռքերը երբեմն դէպ ի դռնակը կ'երկնցնէր և երբեմն ինքզինքը կը զրկէր:

Բանտապանը լուռ արտասուեց և հայն հեկեկաց:

Եւ յետոյ քիչ մը հեռուն երթալով խորհուրդ ըրին.

— Իր զաւակը հոս բերենք, ըսաւ հայը:

— Բերենք, ըսաւ բանտապանը. խեղճը կամ շուտով կ'ազատի հոգեվարքի տագնապներէն և կամ կը բժշկուի:

Քիչ վերջ հայը արցունքներ աչքերուն մէջ՝ ձեռքով նշան ըրաւ Ջաքարին. և պատանին ուրախութեամբ վեր ելաւ սանդղոխներէն ու յետոյ նորէն վաւ իջաւ՝ տիրութիւնը դէմքին վրայ սաստկացնելով. մութ սրաններէն անցնելով՝ հազիւ երէք սիրտ կ'ընէր ներս նայելու այն դռնակներէն՝ ուր մութը թանձրացեր էր:

— Հոս է հայրիկս, ըսաւ փոքրիկը, երբ իրեն ընկերացող հայը յանկարծ կեցաւ:

— Այո՛, հոս է, քիչ մը տկար է:

Եւ գինքը դռնակէն ներս անցուց, ինքը և բանտապանը զուրս մնացին, վասն զի ներսը իրենց սեղ չկար:

Աւետ բազուկներուն մէջ գտաւ իր զաւակը. աչքերը գերեզմանէն ետ դարձուց, համբուրեց զայն, սեղմեց իւր հիւանդ կուրծքին վրայ, հառաչեց, և քանի մ'անգամ երկնեց.

— Ջաքարիկս:

— Հայրիկս...

Եւ յետոյ պատանին միամտութեամբ ըսաւ.

— Մայրիկս հիւանդ է, քեզի կը ըսապսէ:

— Վարսենիկ, զոհ, Չաքարիկս...

Աւետ քանի մ'անգամ կրկնեց այս առանձնները և յետոյ սեղմեց Չաքարիկը իր կուրծքին վրայ և աչքերը մութ առաստաղին ուղղած միաց շնչասպառ:

*
* *

Ղալաթիոյ քարափէն, առաւօտեան, կը մեկնէր շոգենաւը դէպ ի իզմիտ. բոլոր անցորդները՝ ըլլային թուրք կամ հայ՝ կարեկցութեամբ մը կը դիտէին այն գէմը որ դէպ ի Չաքարիկ ուղղուած կ'արտասուէր միշտ:

Չաքար՝ իր հօրը պաղ բազուկներէն բաժնուած՝ մօրը կը դառնար:

Չաքարիկն կը կորսուի հեռաւորութեան մէջ, Չաքար նորէն կը շարունակէ դէպ ի այդ կողմը նայիլ. կը յուսայ թէ վերջին բոպէին իր հայրիկը պիտի երևայ թերևս ամպերուն մէջէն:

Պիւիսը կը հեռանայ, կ'անհետի հեռաւորութեան մէջ. Չաքարիկ աչքերը չի բաժնէր այն կէտէն՝ ուր թողած էր իր հայրը անկենդան:

Յանկարծ նա կը ցնցուէր՝ երբ կը յիշէր այն նիհար բազուկները որ զինքը կուրծքի մը վրայ սեղմեցին. և զիտէր ան թէ քիչ վերջ նորէն մօրը նիհար բազուկները իր մէջ պիտի առնեն զինքը:

Չաքարիկ իր գեղն հասաւ. իրմէ առաջ եկած էր արդէն հօրը մահուան լուրը: Բոլոր զինքը ճանչցորդները զուխնին շարժելով կը փափային իր ետեւէն.

— Թշուառ տղայ...

Գիտէին թէ մօրը կեանքի ժամերն ալ համրուած էին:

— Չաքարիկ, Աւետս, կը կրկնէր Վարսենիկ, երբ պատանին իր հիւանդ մօրը սենեակը մտաւ. ու դժբախտ կինը զակին դէմքին վրայ կարողաց մահուան անկողնէն՝ թէ Աւետը ալ պիտի չդառնայ:

— Չաքարիկ, Աւետս, Չաքարիկ, կրկնեց Վարսենիկ իր բազուկներուն մէջ առած իր զաւակը:

Փորրիկը ժամերով ցնացած մնաց հոգեվարքի բազուկներուն մէջ, գլուխը մօրը անկենդան կուրծքին վրայ...

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐՆԱՆ

ԵՐԴԻՔՆԵՐՈՒՆ ՏԱԿ

Ահարոնին

Երդիքներուն տակ քանգըւած հիւղերու՝
Տրամութիւնը դեռ կը յածի յուօրէն.
Եւ կը լրտնէ Տառապանքին քոհերու
Եղերերգը՝ որ կը հծծեն տըրտմօրէն:

Լըթուածներու կարաւաններն պարտասած,
Գըռհներէն նոր Աղէտքի քաղաքին
Կ'անցնին տրտում, ուղեկորոյս, մըտայած,
Ուտերուն վրայ առած բեռը լուռ Յաւին:

Արինահոտ խրճիթներու սըզաւոր
Երդիքներուն տակ էր պիտի ալ դադրի
Հոգիներու հծծիւնները դարաւոր:

Խաղաղութիւն խաղաղութիւն հեռակայ
Հնծաններուն, հիւլակներուն հայրենի.
Վաղուան Յոյսին ճանաչեք ցաթքէ է ահա...

ՄԻՒ Մ'Է ՀՈԳԻՍ ՊԱՆԴՈՒԽՏ

Երվուեւ կապոյտ շուրերուն վրայ անսահման՝
Վերջալոյսի հով մ'ամենի կը սուրայ.
Յուզմունքները կոհակներուն մեղմաձայն՝
Հըպանքներէն մըսկոտ հովին կ'արթնայ:

Երվեղերքին աւազներուն վըրայ չոր
Ալիքները ալ կը ժքթան ուժգնօրէն.
Օ՛, կատոր է ծովն այսահար, ահա՛.
Հովերն վայրի շուրերն անծայր կը լըկեն:

Պանդուխտ հոգիս ծով մ'է արդէն ալեկոծ.
Խղճերն, յոյսերն քայքայուէր ու մեռէր են.
Խօշ ցաւերու կոհակները մշտակոծ՝

Եղերն անոր լուռ կը քերեն յամբաբար.
Հովերուն պէս որ ծովերն կը փոթորկեն,
Դըմէն ցաւը կ'ալեկոծէ հոգիս յար...

ԿԱՏՆՈՒՆԻ